

Esglésies amb campana d'obús. Salgar (part 8)

Després d'haver completat l'estudi de les 6 esglésies amb campana d'obús del municipi d'Artesa, en aquesta ocasió presentem el santuari de Salgar, de gran devoció entre la població artesenca i la seva àrea d'influència. Salgar està situat al municipi de Foradada, just a la frontera natural que dibuixa el riu Segre delimitant el territori d'Artesa. Donat que aquest indret va estar profusament documentat en un excel·lent article publicat al núm. 240 de la nostra revista (març 2002), en aquesta ocasió, pel que respecta a l'edifici i la seva història, tan sols farem unes pinzellades documentals, aprofundint en altres aspectes que el complementen. També us recomanem la lectura dels articles publicats a *La Palanca* núm. 244 (juliol 2002) i l'editorial i 3 articles més inserits al núm. 6 de la revista (juny 1982).

Introducció poètica

Per entrar en matèria, ens valdrem de la poesia, transcrivint el poema *Salgar* d'Agustí Bernaus i Pinós (San José de Costa Rica, 1911 - Lleida, 1986), sacerdot que passà la seva infantesa a Artesa de Segre. Amb els seus versos, el poeta ens va desgranant, línia a línia, tot l'encant d'aquest tranquil espai que ens evoca pau i espiritualitat. Malgrat la similitud del nom, no hem de confondre aquest clergue amb qui fou son oncle, Agustí Bernaus i Serra (Artesa de Segre, 1863 - Bluefields, 1930), frare caputxí i evangelitzador que va ser el primer bisbe de Bluefields, ciutat de Nicaragua fundada el 10 d'octubre de 1903. Artesa de Segre li té dedicat el carrer on va néixer, el carrer del Bisbe Bernaus.

*Un arbre i una font,
un perfum de flors boscanes
i un silenci tan pregon
que les veus sonen llunyanes
com venint d'un altre món.*

*Un riu l'has de fer camí,
engorjat per les muralles
d'un abisme gegantí,*

*i el crit aspre de les gralles
que fa angoixa de sentir.*

*Una ermita com un niu,
arrapada a la muntanya,
per no caure a baix al riu.
Un cambril, una penya
i una Verge que somriu.*

*Clapejada per l'herbei,
una ombrívola placeta
on s'esmorza com un rei,
amb la pedra llisa i neta
per seient, taula i servei.*

*Un casal abandonat,
soplujat sota una balma
amb el sostre tot fumat,
on han fet el seu reialme
l'abandó i la soledat.*

*Un camí penjat del cel,
rosegant la roca viva
que rellisca com el gel;
un camí que mai no arriba,
rebregat com una arrel.*

*Una escala en un forat,
travessant la roca dura,
que us caldrà pujar acotat,
grapejant com una fura
per un cau inexplorat.*

*I, arribats a dalt del Cim,
una cova i una imatge
que s'alegra quan venim,*

*i que ens paga el romiatge
amb la vista més sublim.*

*Ara, amics d'ací i d'allà,
els qui, anant a la cacera,
d'un paisatge sobirà,
no us dol cingle ni drecera,
ja sabeu com és el Salgar.*

Bon camí, Salgar us espera!

A l'any 1947 era el poeta Sícoris, en Rossend Marsol, qui lloava aquest santuari amb una *Oda a la Verge de Salgar* encapçalada amb aquests versos:

*Per corona Vós teniu
muntanya de pedra viva,
i a vostres peus corre el riu
promesa d'eterna vida.
Esteu tan a prop dels cels
que, amb l'esguard de la mirada,
recolliu nostres anhels
que s'enlairen, com boirada.*

Però és en els goigs de l'ermita de Salgar on es troba la tradició popular transmesa al llarg de generacions. En aquest text antic dedicat a Nostra Sra. del Carme de la penya de Salgar s'hi poden llegir en la notació del seu temps, entre altres, els següents versos:

*Noucents anys ans que nasquereu
al Carme va edificar
Elies una capella*

*comentzantvos de honrar,
veyent que en vostra cara pura
Deu se havia de encarnar.*

*Quant lo vostre fill amat
en la creu va espirar,
moltes peñas se partiren
com ho feu la de Salgar,
formant per vos una cova
per podervos colocar.*

*Socorreu Verge del Carme
als qué os van à visitar
en la vostra Santa casa
de la peña de Salgar.*

Salgar, topònim àrab

Etimològicament, el mot *salgar* és la unió de la paraula *algar*, mot provinent de l'àrab que significa "cova", i l'article català arcaic *S'*, utilitzat al segle XII quan era recent la reconquesta d'aquestes terres. Joan Coromines obté la confirmació etimològica d'aquesta paraula tot veient un document del 1295 sobre un procés de Pere de Palau, que fou batlle de Camarasa, on es llegeix "*...de Forad ada et Moncenís et de L'Algar*". Coromines també ens documenta un instrument datat el 1183 on s'hi llegeix "*...honorem et fortitudinem de Algar*" signat per Raimundi d'Algari.

D'aquest topònim trobem un lloc homònim en el terme de Valldeïllou, a la comarca veïna de la Llitera, a la Franja de Ponent. Més extensa és la denominació L'Algar de la que hi trobem llocs arreu de Catalunya i València. A les Balears, pel manteniment de l'article *S'*, la toponímia s'expressa amb el terme *S'Algar*. Una altra variant estesa a les comarques de Tarragona és *Algars*. Generalment, els llocs on s'utilitza aquest vocable estan situats en terrenys

calcaris on s'evidencien obertures de cavitats subterrànies de més o menys entitat. Com a curiositat, destaquem que a Colòmbia, a la regió de Cundinamarca, hi ha un municipi fundat l'any 1880 que porta el nom de Salgar. Aquest municipi de 18.500 habitants està situat a 101 quilòmetres de la ciutat de Medellín, a 1.250 metres sobre el nivell del mar.

El lloc

Prim Bertran, que va estudiar profusament aquest indret, escriu que ja en la prehistòria Salgar podria haver estat lloc de culte pagà vinculat a les coves que caracteritzen aquest paisatge situat en un congost del riu Segre. Per reforçar la tesi d'en Prim Bertran tenim les evidències que la zona fou poblada des de temps antics. Just al davant del Santuari s'alça l'imponent penyal d'Antona on hi hagué el poblat ibèric d'aquest nom. En aquest poblat, a més de restes d'aquest període, s'hi han trobat elements de la cultura romana i s'hi situa la construcció medieval que recents estudis indiquen la possibilitat que sigui el famós castell de Malagastre, venut en alou pels comtes d'Urgell a n'Arnau Mir de Tost, segons consta en un instrument del 29 de febrer del 1048.

A la base d'Antona, enfront del santuari, trobem les coves conegudes amb el nom d'Antona I, II i III, on s'hi han catalogat 34 pintures rupestres que correspondrien, com els altes casos de pintures situades al nostre municipi, al període que va entre el neolític i l'edat del bronze. El Dr. Maluquer de Motes, en el seu treball *El poblament antic a la comarca de la Noguera*, quan aborda el tema de les pintures comenta que la zona de Salgar en el neolític havia de ser un veritable santuari.

En Prim Bertran sosté que és força versemblant que sota el domini islàmic i en la post reconquesta cristiana, aprofitant l'escabrositat del paratge, existís un arrelat moviment anacorètic. Aquest moviment seria el precursor de

l'establiment d'un temple bastit en temps del romànic.

Aquestes notes històriques ens indiquen la presència de l'home en aquest indret des de molt antic i el caràcter religiós del lloc.

La història de l'església de Salgar arrenca el 1018, quan la comtessa Emersenda fa donació a Sant Sadurní de Tavèrnoles de la cova de Malagastre al costat del riu Segre, amb l'obligació de conrear i poblar el territori del voltant i edificar-hi una església. Al 1184 ja hi havia una fortalesa a Salgar, però no és fins al 1192 que hom troba una referència escrita de l'església. A mitjans del segle XIII consta l'existència d'un hospital amb el patronatge de Sant Jordi, del qual es conserva a l'interior de l'actual ermita les restes de la imatge del sant que presidia l'entrada a l'edifici. A finals del s. XIV l'edifici entra en una fase d'abandonament que evitaria l'abad d'Àger, Bernat de Montcada, concedint el lloc a l'orde dels Carmelites que hi farien unes àmplies reformes engrandint la capacitat de l'espai al llarg dels segles XVII i XVIII. Aquesta comunitat es dissol l'any 1835 amb la desamortització de Mendizábal, passant l'edifici a mans de la família Girona-Agrafel que l'adquiriren en subhasta l'any 1841 per un import de 6.000 rals. Després de la conflagració del 1936-39, la seva propietària, la Sra. Montserrat Maluquer, en feu donació al bisbat de Lleida, que a la vegada el cedí a la parròquia d'Artesa de Segre.

Durant els bombardeigs del 1938, molts artesencs es refugiaren a les coves de Salgar. En Rossend Marsol ens ho explica amb el seu característic estil literari, tot dient: *Finalitzada la "massacre" comentada, amb nombrosos clots a la carretera, places i carrers, amb els cables de l'enllumenat públic cargolats per terra, edificis enrunats, canonades d'aigua potable rebentades, Artesa de Segre oferia un aspecte vertaderament dantesca, mentre els vilatans esgarrifats agafaven de les seves llars, totes les pertinences, i els elements possibles i s'apostaren pels llogarrets de les rodalies, per les esplugues i balms i al mateix santuari de Nostra Sra. de Salgar, amb les se*

ves impressionants coves, es transformava de cop i volta, en un immillorable refugi per molts espaorits artesencs...

No va ser solament en la guerra que varen viure els nostres pares i avis, que Salgar per la seva condició de lloc amagat fou refugi i aixopluc. Barraquer Roviralta, a la seva obra *Los religiosos en Catalunya*, diu textualment “*los franceses no asentaron sus garras en las peñas de Salgar*”, fent referència a la gent que es refugià al Santuari durant l’anomenada Guerra del Francès (1808 - 1814). En aquella època era batalla d’Artesa de Segre Ildefons Folguera, de qui encara es conserva, degradant-se malauradament per la intempèrie, la seva interessant làpida mortuòria a l’entrada del cementiri de la nostra ciutat.

Des del final de la guerra civil l’any 1939 fins a principis dels anys 70, el monestir sofrí l’abandó i el deteriorament. Va ser a l’any 1972 que Mn. Josep Alòs organitzà un primer camp de treball per condicionar el lloc. Mossèn Jaume Besolí també hi dedicà esforços en propiciar la reconstrucció, però va ser a partir de l’any 1981 que Mn. Roc Sàlvia va iniciar una infatigable creuada que l’ha portat a deixar les instal·lacions en unes més que òptimes condicions, amb unes obres que han durat fins l’any 2002.

L'accés

El Santuari de Salgar està situat al municipi de Foradada, en el punt UTM 31TED50: x=335128 y=4640096, que es correspon a les coordenades Latitud 41° 53' 37.6" Longitud 1° 00' 41.3", a 299 metres sobre el nivell del mar.

Per arribar a Salgar des d’Artesa de Segre, cal sortir per la carretera d’Agramunt pel carrer de les Escoles i enfilar la carretera de Montsonís. Arribats al desviament d’aquesta població, cal seguir a la dreta per la carretera que mena a Rubió de Baix o de Sols. Aquest recorregut ens aboca, després d’aproximadament 3,5 quilòmetres, a l’engorjat presidit pel Santuari de Salgar situat al front de la paret natural d’Antona.

Antigament eren altres les vies d’accés al Santuari. El dia 7 d’agost del 1701, degut a les necessitats exigides

Gravat de Salgar realitzat l’any 1589

pel pelegrinatge que arribava pels Rubions i Alòs i la mobilitat dels propis monjos, el Prior Rafael Ivorra acordà amb el mestre d’obres Joan Costa, vilatà d’Isona, la construcció d’un pont de tres arcades per salvar el precipici que hi ha al peu de la casa conventual. El termini per acabar l’obra era de 3 anys. Aquest acord no es va dur a terme i no fou fins el 28 de juny del 1720, dinou anys després, que s’inicià la construcció dirigida pel mestre d’obres Joan Tramulles, durant el priorat de Fra Suriguer.

A l’edat mitjana, existia una important via que travessava tota Catalunya Occidental des de Llívia fins a Lleida. Aquest camí el trobem documentat en diversos fragments. D’entre una trentena de cites sobre diversos llocs d’aquest camí, des de l’any 839 al 1092, cal destacar els trams de Llívia a Oliana citats en documents dels segles IX-X; des d’Artesa de Segre fins a Camarasa referenciat el 1057 “*ipsa strada de val de Artesa qui pergit ad Kamarasa*”, i de Balaguer a Lleida amb anotacions del 1092. Un ramal d’aquest camí era l’anomenat camí de la Barca a la zona d’Artesa de Segre, aquest camí avui encara és practicable i el podem visualitzar gairebé en la seva extensió des del seu extrem a la confluència amb el camí d’Alòs, prop de Baldomà al nord de la Granja la Pineda baixant fins a l’extrem occidental del turó d’Antona.

Podem veure amb claredat el seu traçat en els talls de fotografies aèries escala 1:5000 de l’ICC amb els núms. 261-101 Rubió de Baix i 261-102 Foradada, que podem aconseguir des del uep del propi Institut Cartogràfic de Catalunya.

En el gravat realitzat l’any 1589 pel manresenc Francesc Gros, de reiterada publicació en aquesta revista i que per documentar el fet tornem a publicar, se’ns presenta la imatge d’aquesta barca que a finals del s. XIX encara travessava el Segre. Aquesta embarcació no era exempta de peatge i descansava, quan estava fora de servei, a l’anomenada cova de la Barca, sota l’antic pont de les tres arcades avui reforçat i ampliat amb formigó, tot i que des de sota es poden veure trams de l’antiga construcció. En aquesta cova s’hi pot veure l’argolla que penja de la volta on es lligava l’embarcació, perquè els corrents de les possibles crescudes no se l’endugessin. També, sota una de les arcades del pont hi ha una altra argolla que sembla podria ser el punt d’unió de la sirga, que a la vegada estava lligada en uns ferros també visibles a l’altra banda del riu.

Si l’accés al santuari per mitjà de l’embarcació té una certa dosi de bucolisme, encara és més sorprenent la forma d’arribar-hi que tenien els habitants del castell de Montsonís, pròxim al Santuari. Al sostre del celler d’aquest castell s’hi pot veure un forat excavat a la roca que és l’entrada d’un passadís

Marededéu d’alabastre, restaurada al seu lloc original

secret que condueix fins algun punt desconegut situat a Salgar. Aquesta era la via de fugida quan el castell era ocupat per l'enemic.

Advocació i marededús

La tradició ens conta la història repetida en molts casos de marededús trobades, la del pastor que mentre pasturava el ramat la va trobar a la cova. Per tal de poder-la venerar la va baixar on ara hi ha el santuari però aquella mateixa nit la imatge retornà sola al seu lloc. Això va passar tres vegades, amb la qual cosa es va entendre que era a la cova on havia de romandre. Per millorar l'accés, es va fer un forat que unia la volta de la cova de sota amb el terra de la cova de la Mare de Déu i s'instal·là una escala per accedir-hi.

El romànic dels inicis de Salgar va generar una talla pròpia de l'època dedicada a Santa Maria, advocació que ja hem comentat en altres articles era molt venerada en aquells temps per l'antídote que suposava contra el islamisme. Prim Bertran ens diu que havia vist una fotografia d'aquesta imatge a casa d'un particular d'Artesa de Segre i que mesurava 75 cm, essent la posició de la Mare de Déu seient amb Jesús a la falda.

A la primera desena del segle XV, amb l'entrada dels carmelitans, fou encarregada al Taller i Escola del Retaule

Marededéu antiga

de Lleida una imatge de la Mare de Déu del Carme gòtica que presidia l'altar de l'església, la qual va desaparèixer durant la guerra del 36 després d'haver estat partida. Segons Narciso Camós, a la seva obra *Jardín de Maria plantado en el Principado de Catalunya* (Barcelona, 1657), aquesta imatge mesurava 3 pams i era esculpida en marbre policromat citant que duia "*labores de oro en el sayo*". En aquesta mateixa obra, l'autor cita l'amplada del forat que comunica amb la cova de la Mare de Déu indicant que la seva mesura té una característica singular, ja que s'adapta a grossos i a prims, a qui duu molta roba i a qui en duu poca, cenyint-se en cada cas a la mesura convenient.

La Mare de Déu del Salgar era invocada per tota la contrada, que li agraïa els seus miracles, sobretot en les èpoques de sequera en què la població la treia del cambril per passejar-la en processó.

A més de la imatge moderna que hom troba actualment a la cova, des de l'any 1608, situada en una fornícula del renaixement (com la de moltes altres esglésies de la comarca), a la façana de l'ala dreta del monestir hi trobem una

Marededéu del Mestre Borrell

altra imatge que va ser mutilada amb arma de foc durant la darrera guerra. Aquesta imatge d'alabastre que mesura 36,5 cm va ser despenjada pel Sr. Domènec Aldavó i restaurada pel Sr. Jaume Camats i Petanàs, fent una festa solemne de reposició el dia 8 de desembre del 1999.

La Mare de Déu de Salgar que actualment presideix l'altar de l'església és obra de l'artista de Baldomà Antoni Borrell i Pujol, realitzada l'any 1982 i acolorida l'any 1998 quan es van renovar els bancs i es va pintar l'església.

El campanar

El campanar d'aquesta església orientada a l'est (112°) és de cadireta amb dues obertures i descansa sobre la sagristia, recolzant-se a la vegada amb l'absis del temple. La venda de les seves campanes, que havien sobreviscut al llarg dels segles, va ser la primera mostra de la vexació propiciada per Mendizábal l'any 1835 en la seva desamortització. De tota manera, en el cas de Salgar, per la no pertinença a cap bisbat, va passar desapercebut i la delegació de Lleida de la "*Junta de enagenación de edificios y efectos de los conventos suprimidos*" no hi arribà fins dos anys més tard. Va ser el dia 24 de gener del 1837 que es procedí a la venda d'aquestes campanes.

Actualment hi penja una campana d'obús a l'ull esquerre i una petita campana de fosa a l'altre cloquer. Tot i que les seves campanes estan inactives, aquest campanar ens marca les hores amb un enginy de la modernitat consistent en el so d'unes campanes megafòniques connectades a un amplificador.

Observant el campanar, a la paret de l'estança que forma la sagristia, la vista ens porta irremeiablement a l'escut heràldic esculpit i fixat entre els car

reus. Aquest escut és el del llinatge de Fra Pere Pons i està representat per un pont de tres arcades concernents als senyors de Montsonís, Ribelles i Montclar, i en el quarter inferior s'hi representa el fruit del perer en referència al seu nom de pila.

Fra Pere Pons va ser un personatge molt actiu i determinant en aquest monestir, essent Prior de la comunitat des del 24 d'agost del 1522 fins al 2 de febrer del 1566, amb l'excepció dels anys 1538 i 1539. Durada gens habitual al l'orde Carmelitana i encara menys en aquest monestir que, des del 1470 fins al 1835, va tenir un total de 85 mandats.

La campana d'obús

Després d'alguns mesos de recerca que

han endarrerit la publicació d'aquest article amb l'esperança de poder aclarir l'origen d'aquest obús, ha estat del tot impossible trobar una referència concreta sobre la troballa i penjament d'aquesta campana ni a Montsonís, ni a Artesa ni, tampoc, a Foradada. La informació més aproximada ve del Sr. Josep Cases de Cal Cases de Montsonís, que ens diu que aquesta campana va ser trobada per les rodalies del santuari i penjada l'any 1942. No sabem, però, qui la va trobar, ni el lloc exacte ni com es va penjar.

Agraïments

En aquesta ocasió he d'agrair especialment les explicacions i encoratjament rebut per Mn. Roc Sàlvia i

Setó, ànima d'aquest santuari que ja al 1962 va organitzar el primer campament per a nens en aquest indret pròxim al monestir que avui ha esdevingut una zona d'acampada completament condicionada. Tot i que durant més de 40 anys la vinculació de Mn. Roc amb el lloc ha estat molt estreta, ha estat en els darrers anys quan ha pogut veure el fruit del seu esforç, donant-li a l'antic convent carmelità l'actual aspecte. Des d'aquestes línies rebí el més gran dels agraïments per salvar aquesta construcció i per retornar-nos aquesta visió de Salgar.

Al Sr. Ramon Xandri de cal Caterino, Sr. Joan Gili de cal Giliet i al Sr. Carles Montoliu, Baró de l'Albi, per l'atenció dispensada i les seves explicacions. I al Sr. Josep Cases, ja esmentat, per la seva aproximació a la història d'aquesta campana.

També agraeixo les aportacions del Sr. Salvador Boliart, alcalde de Foradada, que amb el seu ajut per localitzar informació sobre la campana de Salgar em va permetre localitzar als Sr. Jaume Porta, campaner de Rubió, i aquest al Sr. Ramon Serentill de cal Cinto, ambdós localitzadors de campanes d'obús que seran tractades en el proper capítol d'aquesta sèrie.

Text i fotografies: Ramon I. Canyelles

www.artesadesegre.net